

Светлана Атанасова

ТРАНСПОЗИЦИИ НА САМОЛИЧНОСТИ, РОЛИ И ГЛАСОВЕ ВЪВ ВРЕМЕТО И ПРОСТРАНСТВОТО

Svetlana Atanasova

SPATIAL AND TEMPORAL TRANSPOSITIONS OF SELVES, ROLES AND VOICES

В статията се разглежда контекстуализиращата роля на личните местоимения при осъществяването на транспозиции. Индикаторите за лице се анализират като социолингвистични променливи, изпълняващи различни функции, като отразяване на модалната и афективна нагласа на говорещия, дистанциране от казаното, емоционална ангажираност и др. Специално внимание се обръща на контекстуализиращата функция на граматичните елементи – не само като средства, спомагащи за осъществяването на транспозициите, но и като знаци, насочващи тяхното тълкуване.

Ключови думи: транспозиция, лично местоимение, контекстуализиращ знак, социолингвистична променлива, дискурсни функции, индексикализиране.

The present paper focuses on the contextualizing role of the personal pronouns in transpositions. The person indicating devices are viewed as sociolinguistic variables performing functions like reflecting the modal and affective attitude of the speaking participants, their emotional involvement or detachment from what is being said, etc. A special emphasis is put on the contextualizing function of grammatical elements: they not only help us to express what we mean but also help us interpret what is being meant by the others.

Keywords: *transposition, personal pronoun, contextualization cue, sociolinguistic variable, discourse functions, indexicalization.*

1. Транспозиции

1.1. Транспозиции – същност и значение на понятието

В първоначалния си смисъл терминът „транспозиция” е предложен от езиковеда К. Бюлер като средство за изразяване на стилистични различия. Представителите на традиционната лингвистика и стилистика възприемат понятието в същия смисъл. От гледна точка на социолингвистични теории като интеракционната социолингвистика и етнографията на комуникацията можем да разширим представата за транспозиция и освен стилистичните ефекти да включим и други явления, свързани по-тясно с човешкото общуване, социокултурните практики на поведение, ситуираното познание и др. Понятието „транспозиция” е свързано още и с проблема за относителността и индексикалността. Във връзка с този проблем в своя статия Дж. Хавиланд (1996) обяснява, че транспозициите при речеупотреба се явяват като пример за отклонение от очакваната употреба на даден граматичен елемент, при което участниците в определено комуникативно събитие се адаптират към съответната ситуация и се справят успешно с протичащото събитие. При такова отклонение дадена дума се „отмества” от обичайната си употреба в контекста на оригиналното изказване и се „пренася” в проектираното пространство на новия контекст. Подобни „пренесени” употреби са широко разпространено явление в езика. Често се срещат при цитираната реч, а в по-широк план и във всички форми на пресъздадена реч, изказана както от други хора, така и от нас самите. „Пренасяйки” елементи от речта, ние извършваме различни промени в дискурса, които засягат временно-пространствените характеристики на събитието, разположението на говорещите в структурата на участие, техните роли и др. За да имаме транспозиция, не е необходимо да пренасяме всички елементи от изходната ситуация, а само тези, които участниците считат за необходими.

1.2. Транспониране, индексикализиране и напластяване на елементи

В системата на езика съществуват такива елементи, които фиксират референцията в действителния физически и социален контекст на речта без оглед на каквито и да било транспозиции. Това се деиктичните системи. Най-често една деиктична система закодира в езика типичната представа, която хората имат за разговора очи в очи т. е. за разговора, на който всички присъстват. Каноничната речева ситуация включва един говорещ и един адресат, които общуват очи в очи (не по телефона, не чрез писма, не в чата, и не чрез смс-и) и чийто разговор протича „тук” и „сега” в реалния смисъл на думата. На практика обаче нещата не са толкова изчистени. Понякога хората общуват от разстояние, разделени не само от пространството, но и от времето (междуконтинентален телефонен разговор, например). Тогава нито „тук” и „сега” на говорещия, нито „тук” и „сега” на слушащия могат да се приемат за неизменна даденост. Всяка ситуация с конкретни параметри „тук” и „сега” служи за точка на ориентиране, въз основа на която се определят координатите на предметите, лицата и явленията, обозначени със съответните деиктични и индексикални елементи. Една транспозиция налага „преизчисляване” на проектираните в новата ситуация елементи, а това неизбежно води до индексикализиране на техните значения. Изграждането на смислена връзка между проектираните от индексикалните знаци контексти и пространства е съвместна, а не индивидуална дейност и предполага активното участие както на говорещите, така и на слушащите.

Наслагванията на проектирани елементи от един контекст в друг често имат частичен характер. Интересни транспозиции се получават не когато имаме цялостен пренос на дадена ситуация, а когато извършваме операции върху дадена изходна ситуация, за да получим като резултат един неин видоизменен вариант. Актуалното „тук” и „сега” се променя съобразно хода на общуването, но винаги остава неутрален фон, на който се открояват всички напластени транспонирани пространства и измерения. Вграждането на речта в едно немаркирано „тук” и „сега” често е незабележимо и се сигнали-

зира по имплицитен начин. Транспозициите или „отклоняването” от „тук” и „сега” обаче задължително се сигнализират по експлицитен начин.

Неутралното „тук” и „сега” на дадена изходна ситуация се свързва с теорията за двойното позициониране в дискурса (Мюлхойслер и Харе 1990)¹. Деиктичната отправна точка се фокусира върху реалните участници в протичащото речево събитие. При това положение на подразбиране участниците са присъстващи на речевото събитие индивиди, общуващи лице в лице. Възможно е участниците от рамката на текущото събитие да съвпадат с героите от рамката на участие на преразказваното събитие, т.е. възможно е говорещите да говорят за себе си, за своя опит и преживявания. Но е възможно чрез разказа си да „пренесат” в дискурса и други лица, които в момента физически отсъстват, но физическото им отсъствие ни най-малко да не попречи на участието им в случващото се². На свой ред участниците в дискурса също могат да се „доближават” или „отдалечават” от проектираната ситуация по метафоричен начин. Човек може да се „пренася” назад във ситуация, която е отминала, може да пресъздава обстановката от минал момент и т.н., с други думи, не само пространството може да се „осързамерява” според възприятията на човека, но и човек може да се „разполага” в различни негови точки, макар и с помощта на езика и своето въображение. Транспозицията винаги е ориентирана към „другия”. Транспонирането и напластяването на елементи не е самоцелно, а обслужва нуждите на говорещите, като им помага да се ориентират не само в конкретната ситуация, но и в техните социално и културно изградени светове.

1.3. Средства за сигнализиране на транспозициите

Сред граматичните елементи, които сигнализират наличието на транспозиции, традиционно се нареждат промяната на личните местоимения, промяната на граматичните времена, промяната на показателните местоимения, промяната на пространствено-деиктичните центрове и др. По принцип транспозиционните промени могат да се извършват с помощта на езикови и неезикови средства (например жестове). Дж. Хавиланд (1996: 272) обяснява, че такива промени могат да се сигнализират с граматикализирани средства или със

средства с конвенционализирана употреба, но могат да се сигнализируют и с неграматикализирани, сътворени в момента на говоренето изрази. Знаците, с които отбелязваме извършването на транспозицията, са изключително зависими не само от конкретната ситуация, но и от фоновите познания на участниците. Предварителните познания включват както достъпните за всички социокултурни схеми, така и факти от личните биографии на индивидуалните участници.

Средствата за транспониране на елементи и за сигнализиране на транспозиции са комплексни и в тази разработка приемаме, че имат контекстуализиращ характер (Гъмпърц 1982, Гъмпърц 1996, Атанасова 2012: 36–42, 178–181). Контекстуализиращите знаци са индексикални по природа и получават пълна интерпретация единствено когато ги свържем с обстоятелствата, при които са били употребени. Като специален вид индексикални знаци контекстуализиращите знаци често функционират в комбинация с набор (клъстер) от други такива знаци (Гъмпърц 2001, Пачев 2006, Атанасова 2008) и показват как трябва да се разбира даден изказ и каква е неговата реторична роля в последователния дискурс. За контекстуализиращи знаци считаме както промяната на езиковия код, така и конкретния избор на елемент в рамките на един и същ код, например дадена морфологична променлива. В този смисъл изборът на лично местоимение, сигнализиращ транспозиция, също може да се счита за контекстуализиращ знак.

1.4. Функции на личните местоимения при сигнализирането на транспозиции

Личните местоимения се нареждат между най-важните средства, с помощта на които осъществяваме и сигнализираме транспозициите. На първо място, те сигнализират транспозиции по отношение на месторазположението на участниците и пространствено-временните рамки на събитието. На второ място, те служат за осъществяване на транспозиции на елементи от рамките на участие. Този вид транспозиции задължително включват предходния тип в себе си, благодарение на двойното позициониране на говорещите в дискурса (Мюлхойслер и Харе 1990).

При наличие на цитат наблюдаваме пренасяне на индексикалния контекст от оригиналната пространствено-времева рамка в рам-

ката, в която говорещият е произнесъл изказването. Пренасянето неминуемо води до промяна в референта на местоимението, в граматичното време, както и до други деиктични промени. Местоимението от 1 л. ед. ч. на цитираното изказване не се отнася до произнасящия го³, а адресираното лице, индексирано с местоимение за 2 л. ед. ч., не съвпада с адресираното лице, което чува цитата. И в двата случая се наблюдава напластяване на роли, което приканва слушащия адресат да се “проектира” в пресъздавания контекст и оттам да „чуе” посланието от гледна точка на оригиналния адресат (но в крайна сметка, една от целите на изричането на всеки цитат е настоящият слушащ също да го чуе, само че от своята позиция).

Друг придружаващ сигнал за наличие на транспозиции са средствата за сигнализиране на чужда реч (Хикман 1993, Банфийлд 1993, Хавиланд 1996). Към тях спадат някои видове граматични наклонения (преизказно), модални конструкции, лексикални форми и др. В открития цитат транспозицията е ясна и лесно различима. Но човек може да се дистанцира от дадено изказване и по друг начин, като само загатне, че то всъщност е било казано от някой друг. В някои случаи е възможно говорещият да цитира не точно думите на друг човек, а да усвои и възприеме неговата гледна точка като своя собствена. Понякога цитиращият ефект може да се дължи не толкова на пропозиционното съдържание, колкото на илокутивното значение (Остин 1962/1999). Колкото по-дълбоко е граматикализирано сигнализиращото устройство за транспозиция на несвоя реч, толкова по-дълбоко то маскира напластяването на гласове и пространства в себе си.

В качеството си на контекстуализиращ елемент, сигнализиращ транспозиция, личното местоимение би могло да се възприеме и като социолингвистична променлива – граматична единица, която се индексикализира и придобива определени функции в дискурса (Лабов 1972, Фасолд 1990, Пачев 2007, Атанасова 2012). Разглеждайки местоимението по този начин, при анализ непременно трябва да вземем предвид и неговото граматично (съпътстващи граматични и лексикални елементи) и паралингвистично (интонация, ритъм и др.) обкръжение. Благодарение на именно това обкръжение променли-

вата се определя като функционираща в точно определен вариант, а не в друг.

2. Транспозициите в реален дискурс

2.1. Методи на анализ и трансдисциплинарен подход

Като илюстрация на това, че средствата, сигнализиращи транспозициите, имат контекстуализиращ и индексикален характер, предлагам анализ на два реално проведени и записани разговора – на английски и съответно, на български. Английският разговор е заимстван от езиковия корпус BNC (British National Corpus), а българският е записан и транскрибиран от мене⁴. Анализът на транспозициите в реален дискурс е функционално ориентиран (Шифрин 1994/1997) и се съсредоточава върху функционирането на езиковите елементи в културноспецифична и интеракционна среда, със специален акцент върху човешките практики като израз на ситуираното познание (Атанасова 2012). Целта е да открием отговор на въпроса за това, как по време на общуване участниците организират изказванията си по такъв начин, че те придобиват логическа свързаност и последователност, а едновременно с това се оказват и валидни за конкретната ситуация. Варирането на форма и функция се стремим да обясним не като неотклонно придържане към определени правила и не като избор, единствено правилен за дадена ситуация измежду няколко алтернативи. Всеки избор е израз и отражение на определена обстановка, на разположението на участниците в нея, както и на тяхното отношение към случващото се. Неразривната връзка между конкретната ситуация и участниците се явява предпоставка за това, всеки избор в известно отношение да бъде определен като неповторим и уникален. За да избегнем прекомерния акцент върху индивидуалното при употребата, част от задачата ни е да обобщим конкретните употреби във функции. Търсим съответствието между функциите и граматичните елементи или, в случая, между личните местоимения, които са затворена система и имат ограничен брой, и транспозициите, които те сигнализират. Когато посоката на анализа е от формата към функцията, както е при структурните анализи на дискурса, съществува възможността от пренебрегване на индексикалния компонент

в употребата, т.е. от пренебрегване на онези елементи от значението, които обвързват езиковия израз с конкретния контекст на употребата му. При това положение ние непременно се стремим да сведем употребата до правилото. Предимството на един функционален подход е, че тръгваме от употребата, а тя винаги се открива в контекста. Тръгвайки от тази точка, се оказва невъзможно да избегнем индексикалния компонент, а той често разкрива необичайни за правилото употреби. Някои такива употреби са мимолетни, но други са устойчиви и е възможно постепенно да започнат да бъдат асоциирани с определени функции на даден граматичен елемент. Затова спазваната посока на анализ тук е от конкретния контекст, през функциите, изпълнявани в този контекст, а от там – търсене на връзката между употребите и граматичния елемент – парадигмата на личните местоимения.

2.2. Кой и кога каза това? – Транспозиции на „гласове“, роли и личности във времето и пространството

Транспонирането и напластяването на елементи от дискурса се явява основен механизъм, чрез който отсъстващи лица придобиват участие в дадено събитие. Построяването на дискурсен образ на даден участник също включва напластяването на различни елементи – негови различни лица, гласове и роли, всички заедно изграждащи единен образ, валиден за конкретно случващото се събитие.

Предлагам илюстрация на това, как дискурсът винаги се оказва сглобен от разнородни елементи, пренесени от други времена и събития. Нещата, които се случват, не протичат винаги в реално време (поне не за всички участници), не всички “гласове”, които се чуват, са на присъстващи участници, а събитието, което се случва, невинаги е единствено, нито е винаги реално. Във всеки етап на своето развитие дискурсът се явява пресечна точка на различни времена, събития, рамки на участие, гласове, роли и др. Всички тези разнородни елементи не са просто въведени в дискурса, а са напластени и аранжирани с помощта на координираните усилия на участниците. Дори когато в определен момент само един участник въвежда елементи от други дискурси, той винаги ги въвежда по такъв начин, че останалите участници да могат да се ориентират по отноше-

ние на правилния прочит на тяхното послание. Всички вградени елементи се тълкуват спрямо неутралните параметри на „тук“ и „сега“ и спрямо реалното участие на конкретната ситуация.

На английски анализирам част от консултацията между студент и преподавател (BNC 1995). Студентът споделя, че се интересува от начина, по който хората слагат етикети на другите и ги определят като хомо- или хетеросексуални. Преподавателят отговаря, че това може да се дължи на определен начин на обличане на хората с хомосексуална ориентация, на тяхното поведение, маниери и разбира се, начин на говорене. Той предлага конкретен пример за илюстрация – разказва случка, която е разказана на него самия от приятели, т. е. имаме преразказване на нещо, разказано от някой друг. Сама по себе си, преразказаната случка представлява „благодатна почва“ за осъществяване на транспозиции и „внася“ в текущото събитие други лица и събития, но тя не е единственият източник на транспонирани елементи. Собствената реч също предоставя възможности за разширяване на конфигурацията от елементи, принадлежащи на настоящето „аз“, „тук“ и „сега“. Когато говорим или разказваме, ние заедно с това разсъждаваме на глас, изказваме мнение, правим обобщения, споменаваме за други подобни минали действия и състояния, оценяваме случващото се. Така, по съвсем незабележим начин, ние се „отместваме“ от реално случващото се събитие и „внасяме“ в разказваната случка своите мисли, коментари и преценки.

В анализирания по-долу откъс не намираме езиково отражение на физическата обстановка, при която реално протича действието – консултация между преподавател и студент. Нито действителното време, през което се е състоял разговорът, нито обстановката имат важно значение за това, за което се говори, макар че те представляват част от основните компоненти на деиктичния център на събитието⁵. В случая реалните физически параметри на времето и пространството не засягат пряко комуникативното събитие и по тази причина остават сведени до фона на немаркираното и безгранично „тук“ и „сега“, където протича на практика всеки разговор между двама души:

a. erm and *I was just thinking about (PS6NN (40)*

б. erm how people actually label people (*PS6NN (40)*

- v. Yeah. So I mean maybe, (*PS6NM (41)*)
- г. maybe there's context, maybe there's the sort of situation oh this, this is an area where, (*PS6NM (41)*)
- д. *you know*, (*PS6NM (41)*)
- е. kind of this is an area that's full of (*PS6NM (41)*)
- ж. poofs so he must be erm (*PS6NM (41)*)
- з. Mm (*PS6NN (42)*)
- и. sometimes it may be to do with dress, demeanour, mannerisms, (*PS6NM (43)*)
- к. *you know*, kind of again *you know* (*PS6NM (43)*)
- л. people go for (*PS6NM (43)*)
- м. oh *I don't know, I mean* (*PS6NM (43)*)
- н. there's a conversation er I remember overhearing erm with some friends in Leicester (*PS6NM (43)*)
- о. and they, they go to motorbike rallies a lot (*PS6NM (43)*)
- п. and erm they were describing an incident where they pitched their tent at a rally (*PS6NM (43)*)
- р. and some blokes came up and pitched their tent next to them and they were erm (*PS6NM (43)*)
- с. two blokes had arrived together on the same enormous immaculate motorbike and they'd got sort of matching leather outfits erm (*PS6NM (43)*)
- т. Mm (*PS6NN (44)*)
- аа. you know this the sort of thing and really, you know, (*PS6NM (45)*)
- аб. sort of cropped hair and enormous moustaches like yard brushes, (*PS6NM (45)*)
- ав. or this is the story that was told to me and, (*PS6NM (45)*)
- ар. and then there was this all this, all this chortling (*PS6NM (45)*)
- ад. why their moustaches were so lubricant oh yes, er so, so luxurious er rather (*PS6NM (45)*)
- ае. about, *I beg your* pardon, and erm (*PS6NM (45)*)
- аж. Yeah (*PS6NN (46)*)
- аз. *you know* (*PS6NM (47)*)
- аи. kind of there's all these quips about sort of semen making you hair grow (*PS6NM (47)*)
- ак. and all that kind of thing erm (*PS6NM (47)*)
- ал. *you know* (*PS6NM (47)*)

Що се отнася до представата за задължителните „аз“ и „ти“, „вечно“ присъстващите участниците в разговора, доверим ли се на класическата представа за общуването лице в лице, при която ролята на местоименията за първо и второ лице се свежда до функцията им на шифтери, указващи говорещото и респективно, слушащото лице, бихме останали изненадани от това, което „виждаме“ и „чуваме“ в тази част от разговор между преподавател и студент. Местоимението „аз“ не преобладава в отрязъка от разговора, който предлагаме за анализ. Когато говорещите в действителност изричат местоимението, неговата функция не се изчерпва само с това, да отбележи, че лицето, което го употребява, се явява говорещият за момента участник. Тази функция съществува, но тя не изпъква на преден план. Говорещите изричат местоимението „I“ (а, м), когато искат да натоварят изказването си с лична отговорност (Мюлхойслер и Харе 1990), базирана на тяхното собствено мнение, колебания, идеи, въпроси и изобщо отношение. На практика при разговор лице в лице не е необходимо да индексирате всяко свое изказване с местоимението за 1 л. ед. ч. – „аз“ или „I“, тъй като в една реална ситуация винаги е видно кой говори. Изричането на местоимението „аз“ („I“), е белег за маркирана употреба⁶, сигнализираща не просто говорещото лице, а неговата лична ангажираност и отношение към изказването. В анализирания тук разговор „I“ се явява маркирана употреба още веднъж – когато преподавателят се извинява пред студента за употребата на нецензурен израз (ae), дистанцирайки се от казаното. Употребата на нецензурни изрази е нетипична за позицията „преподавател“ (Атанасова 2011). Въпреки че преподавателят изрича думи, които принадлежат на друг (имат друг автор), все пак аниматорът, реално изричащият думите, е самият той и за да отграничи своята позиция от чуждата, преподавателят маркира своето изказване с подходящ израз на извинение, който съдържа местоимението „I“.

Местоимението за 2 л. ед. ч. – “you”, индексирашо ролята на слушателя, също е изречено в този разговор, но не с цел да отбележи единствено ролята на адресат. Отбелязно е, че второ граматично лице не е идентично с ролята на слушателя или на адресата (Левинсън 1983, Атанасова 2008). В случая, тъй като реалните участници са само двама, не се налага уточняване кой е просто слушащият и

кой – адресатът. Употребата на местоимението “you” се появява в дискурсни маркер „you know” (д, к, аз, ал), като функцията му не се изчерпва с това да индексира събеседника, а да ангажира вниманието му. Въпреки че в по-голямата част от разговора говори преподавателят, неговото изказване не се визира като монолог. Студентът е позициониран като активен слушател, като някой, който трябва не само да чуе какво се казва, но и да реагира по някакъв начин на казаното, да го усвои, да изкаже мнение или да покаже друга реакция. В обобщение можем да кажем, че в тази ситуация, доближаваща се до идеализираната по това, че се състои от двама слушатели, които общуват лице в лице, очакваната двойка от местоимения „аз” и „ти” е налице. Нейните функции обаче не се изчерпват единствено с индексиранието на говорещия или слушащия при редуване по време на разговор. Появата на „аз” се явява маркирана употреба, чието значение включва изразяване на степен на лична обвързаност с казаното или, обратно, дистанциране от чуждите изказвания. В тези случаи личното местоимение се употребява заедно с глагол, изразяващ лична (модална) нагласа – „I was just thinking about” (а), „I don’t know,” (м). За отбелязване е фактът, че тези изрази, макар и да не са идиоматизирани, са рутинизирани (Гъмпърц и Левинсън 1996) в речевите практики на говорещите. Изразът „I beg your pardon” (ае) също е рутинизиран и е един от стандартните начини за изразяване на извинение, предлаган в учебниците по чуждоезиково обучение. Изразите „I mean” и „you know” (д, к, м, аз, ал) са регистрирани като дискурсни маркери, отразяващи статута на участие и информираността на говорещия, в проучвания от областта на анализа на дискурса (Шифрин 1988). Реалното изричане на местоименията за 1 и 2 л. ед. ч. тук се свежда именно до този тип изрази.

Идеализираната представа за третото лице, отразена в системата на езика, е „това” или „този”, за когото се говори. Третото лице също може да „проговори” дори когато отсъства, и съответно, да придобие статут на участие (Атанасова 2008, Атанасова 2011). В разговора тук транспонирането на трети лица е свързано с транспониране на елементи от физическата обстановка – рали, мотоциклети, палатки (п, р, с), с описание на външния им вид – „matching leather outfits”⁷⁷ (с) „cropped hair and enormous moustaches like yard brushes”⁷⁸ (аб),

„their moustaches were so lubricant oh yes, er so, so luxurious er”⁹ (ад) и с начина им на поведение – „all this chortling” (ар), „quips” (аи)¹⁰. Най-същественият транспониран елемент е речта на третото лице – двама мъже, за които се предполага, че са хомосексуалисти. Речта е цитирана по разказана вече история (ав)¹¹ и не е структурирана като пряк цитат. Говорещият дава своето мнение за разговора между двамата мъже чрез подходяща оценъчна дума – „quips”¹² (аи) и ги отдалечава от себе си чрез извинение, съдържащо лично местоимение (ае).

Разгледаната част от реално проведен разговор се отличава от идеализираната езикова представа за процеса на общуване по няколко показателя. Първо, употребата на местоименията за първо и второ лице не се свежда единствено до деиктичната смяна на техните референти. Те се натоварени и с определени дискурсни функции, като заемане на лична позиция по отношение на казаното, сигнализиране на статута на участие, изразяване на определена модална и афективна нагласа и др. Въвеждането на отсъстващото трето лице в дискурса се осъществява чрез транспониране на необходимите елементи, свързани с физическата обстановка на пресъздаденото събитие, с физическото описание на участниците, както и с описание на тяхното вербално и невербално поведение. Начинът, по който са аранжирани чуждите думи, също изразява определена модална нагласа от страна на говорещия, която в най-общ смисъл може да се изрази като „отдалечаване” от думите на другия.

Нека представим сега транспонирането на елементи от една ситуация в друга и в български дискурс, при който разговорът протича при зъболекаря:

- а. И са срещаме един ден (3. (91)
- б. след като аз, тя ме поздравява, срещам я, така... (3. (91)
- в. И вървим един ден със Румяна двете (3. (91)
- г. иии Ренета Колева идва насреща. (3. (91)
- д. Иии викам на Румяна (3. (91)
- е. „А, тъкмо ша имаш възможност да се видиш със Ренета” (3. (91)
- ж. ии тя и вика „Рени”, (3. (91)
- з. Да, де и аз, й викам „Рени”. (М. С. (92)

и. Рени, нали, така и така, и така, (3. (93)

к. и във един момент спира докторката Колева (3. (93)

л. гледа Румяна във упор, (3. (93)

м. /Пауза/ Изпълюй! (3. (93)

н. Гледа я така и вика: (3. (93)

о., „Аа, не, не. Не си подстригана, не. Не си подстригана. Иди на фризьор.“ (3. (93)

п. И я подмина. И Румяна, много криво ѝ стана, защото (3. (93)

р. вика (3. (93)

с. не че не ма, [поздрави, позна] нали (3. (93)

т. Е то туй, да де (М. С. (94)

аа. нормално, в смисъл (3. (93)

аб. обаче тоз човек дето го познавам от толкова години и (3. (95)

ав. нали, просто ѝ домиля. (3. (95)

Прави впечатление, че в българския дискурс транспонираната случка е изградена предимно от цитираните изказвания на отсъстващите трети лица, както и от описания на някои техни физически действия. В този смисъл това не е типично „разказване“ на преживяното събитие. Говорещата е очевидец на разказването от нея. Транспонираната ситуация е пресъздадена чрез драматични елементи (е, ж, и, с, аб) придружени от кратките коментари на говорещата (аа, ав). Център на преразказаната случка се явяват точно цитираните (вероятно дословно повторени) думи на Ренета (о), бивша колежка на зъболекарката, в момента страдаща от психично заболяване. Думите са отправени към тяхна трета колежка, също зъболекарка и приятелка на Ренета. Употребата на 2 л. ед. ч. (изразено чрез глаголното окончание) в речта на Ренета не изпълнява единствено функцията да посочи избрания от нея участник като адресат на съобщението. Второ граматично лице в случая е сигнал за това, че говорещата Ренета всъщност не разпознава събеседницата си като своя приятелка и бивша колежка (липсва например обръщение по име, ко-индексирано със съответните лични местоимения и глаголни окончания). Това драстично несъответствие между реално слушач и адресат се подчертава в разговора от разказващата зъболекарка. Глаголите, които описват случилото се, са в сегашно историческо време (а, в, г, к, л, н), а някои от тях дори се повтарят, например

глаголът „гледа” (л, н). Ако това „обкръжение“ на контекстуализиращия знак „второ лице“, липсваше, разказваното не само нямаше да окаже нужния ефект върху слушащия, но може би и щеше да остане неразбрано.

Специален интерес представляват наслагванията на елементи от настоящия и миналия дискурс. В началото на разказа случката, заедно с участниците, се локализира в определен момент в миналото (а). Следващата стъпка (б) съдържа разяснение, което не принадлежи нито на настоящето, нито на миналото. Зъболекарката обобщава, че когато срещне Ренета, тя винаги я познава и поздравява. Изречение (в) поставя началото на драматичното пресъздаване на случката. Глаголите „вървим” (в) „идва” (г) и „викам” (д) не съвпадат с настоящия момент, но очертават границите на миналото събитие. Настоящият „глас” на зъболекарката анимира изказванията на всички, които са взели участие в миналата случка, включително и своите собствени (е, ж, и). В миналата случка се „вмъква” гласът на медицинската сестра (з), който „идва” от настоящето, но не обозначава действие, което сестрата извършва в момента на говоренето. Говорещата пояснява, че тя също се обръща към Ренета с малкото ѝ име, понеже двете са приятелки от детинство. Изказванията (к) и (л) ни връщат в миналото, описвайки действията на отсъстващото трето лице. Следващата стъпка е единствената част на изказването, която отразява параметрите на случващото се в момента на говоренето (м). От позицията си на зъболекар говорещата задава команда, чрез повелителна форма за 2 л. ед. ч., на пациентката, редуцирана до физическо тяло, разположено „тук” и „сега”. Продължава „развитието” на миналата случка (н). Глаголът „гледа” пресъздава физическото поведение на Ренета, а „вика” сигнализира началото на нейната реч. Думите на Ренета са представени най-вероятно дословно под формата на пряка реч. Те съдържат всъщност посланието на цялата случка, причината, поради която зъболекарката я разказва. Второ граматично лице, изразено чрез глаголните форми „не си” и „иди”, изразява неспособността на „говорещата” Ренета да идентифицира своята приятелка. Зъболекарката продължава разказа, следвайки същия модел – описва действията на колежката си (п) и чрез тези описания очертава началото на нейните думи (р). Думите на Румяна,

другото отсъстващо лице, също са представени като точен цитат, но не звучат последователно и не са довършени. Изказването на Румяна е следното:

с. не че не ма, [поздрави, позна]¹³ нали, (Пр. 10Б, 3. (93)

аб. обаче тоз човек дето го познавам от толкова години и (Пр. 10Б, 3. (95)

Зъболекарката не счита за нужно да изрече всичко, което е казала приятелката ѝ. Тя оставя медицинската сестра сама да допълни липсващото. Между двете части на изказването прозира коментарът на зъболекарката – „нали” във (с) принадлежи на зъболекарката, а не на Румяна. Функцията на „нали” е подобна на функцията на английския дискурсен маркер „you know” – насочена е към събеседника и търси неговото внимание. После „нормално в смисъл” (аа) отбелязва личния коментар на говорещата, който изразява емпатия към болната Ренета. Гласът на медицинската сестра (т) идва от реалното събитие и изразява съгласие със становището на зъболекарката – поведението на Ренета не бива да бъде порицавано. Последният коментар (ав) пресъздава реакцията на Румяна след случилото се¹⁴ и слага край на разказа.

Ако трябва да обобщим казаното дотук, бихме отбелязали, че в този отрязък от събитието разказаната случка е само едно от действията, които са били извършени. Докато е разказвала, зъболекарката е правила и други неща – работила е върху зъба на пациентката, а медицинската сестра ѝ е асистирала. Реалното събитие и обстановка са отразени на нивото на дискурса в един-единствен израз – „Изплой!” (м). Ако премахнем израза и остане само транскрипцията на диалога¹⁵ между зъболекарката и медицинската сестра, не бихме могли да кажем кога и къде е била разказана случката. Почти целият фрагмент от дискурса, предложен за анализ, е изграден от транспонирани елементи, принадлежащи на други дискурси. Коментарите на зъболекарката и медицинската сестра (с, т, ав) са транспонирани в разказваната случка и са изказани в реално време, но те по никакъв начин не са обвързани с онова, което се случва в зъболекарския кабинет. Те дори не съдържат нито лично местоимение, нито глагол, който да ги обвърже с деиктичната представа за говорещия, който се изказва „тук” и „сега”. Говорещите, които

редуват изказванията си по време на разговора, са зъболекарката и медицинската сестра. Третото присъстващо лице, пациентът, не е реален участник, а цялата тази конфигурация на участие не е експлицитно изразена в изреченото с думи. Изпъква транспонираната случка, при която участие в разговора придобиват други трети, неприсъстващи лица.

3. Изводи и заключения

Нека обобщим от казаното дотук как функционира социолингвистичната променлива „лично местоимение“ при осъществяването на транспозиции на два различни езика и в два различни контекста. Следейки речупотребата, набелязахме както прилики, така и разлики при контекстуализиращата функция на личните местоимения. Варирането на социолингвистичната променлива отразява и в двата анализа културни и ситуационни различия, които не бива да възприемаме като неизменни „правила“ и насоки за правилна употреба. Приликите и разликите в речупотребата представляват конкретни образци за това, как бихме могли да разкажем случка на английски или на български, съобразена с целите на нашето изказване и достъпна за събеседника ни. За да направим това, необходимо е не само добре да владеем езика, но и да умеем да транспонираме и аранжираме елементи от различни преразказвани събития.

Общото при двата материала е това, че и двата съдържат преразказана случка. В английския материал разказващият не е свидетел, но в българския разказващата зъболекарка е очевидец. В нито един от двата текста случката не е разказана сама за себе си. В английския текст разказването служи за илюстрация на тема, която има академичен характер. Разказвайки нещо, разказано от някой друг, само по себе си естествен начин за дистанциране от казаното, преподавателят обособява своята лична позиция като емоционално необвързана и обективна. Основните оси, около която варира променливата, са дистанцираността (от разказваната случка) и обективността (на темата). Благодарение на това преподавателят отграничава ясно своята собствена реч от „речта“ на участниците в преразказаната случка и заема морално и емоционално неутрална позиция по

отношение на дискутирания проблем. Прототипната двойка местоимения “I” и “you”, „посочващи“ съответно говорещия и слушащия, намира експлицитна употреба в изрази, описани като дискурсни маркери или имащи рутинизирана употреба. Функцията им не се изчерпва единствено с посочване на участниците, а се явява маркирана употреба, изнасяща на преден план допълнителни значения, отразяващи модалната нагласа на говорещия.

Преразказаната в българския материал случка, макар и лична, е транспонирана на работно място, също както и английската. Целта на разказване обаче в българския контекст е друга. На първо място, тя не е свързана и не се явява илюстрация при служебната дейност на зъболекарката. Дейността, извършвана от нея в момента на разказването, изисква много малко и много ограничено говорене, благодарение на което става възможно спонтанното разказване на нещо преживяно. Целта на разказа е да изрази едно емоционално преживяване на силна изненада, дори шок и мъка. Това предопределя структурата на разказа – случилото се е представено в подчертано диалогична форма, имитираща естественото редуване на първо и второ лице (в което се наслагват присъстващи и отсъстващи участници). Прави впечатление обкръжението на променливата двойка местоимения и по-специално на второ лице, единствено число. Тъй като е налице разминаване на ролите на слушащия и адресата в цитирания диалог, то е подчертано от разказващия чрез повторението на глагол в трето лице, единствено число, изразяващ не казване на нещо, а физическо действие – „гледа така и вика“, „гледа в упор“. Следващият факт, който привлича вниманието, е комбинацията на формите за трето лице, единствено число на глаголите „гледам“ и „викам“, съответно „гледа“ и „вика“, чиято функция в разговора наподобява функцията на дискурсен маркер (в смисъла, който влага в него Д. Шифрин (Шифрин 1988, Шифрин 2001), предшестваш и сигнализиращ употребата на пряко цитирана, дори дословно повторена чужда реч, чрез която говорещият цели да провокира някаква реакция у слушащия. На базата на само един записан разговор не можем да твърдим това, но регистрираната тук употреба би могла да заостри вниманието ни към този факт. Като цяло изборът на транспонирани елементи, тяхното прецизиране при пренасяне и аранжировката им в

новия дискурс е резултат както от личния избор на говорещите, така и от условностите, наложени от конкретната ситуацията.

БЕЛЕЖКИ

¹ Всеки говорещ е въплътен едновременно във физическото и в моралното пространство, а двете пространствени измерения са неделими характеристики на въплътената личност.

² Можем да сравним такива „герои“ с понятието „фигура“, за което говори Ъ. Гофман (1981). Както ще видим в анализа, фигурите могат да „участват“ доста активно в събитието.

³ Освен разбира се, ако той не цитира себе си. Такива транспозиции също са възможни, тогава те биха сигнализирали промяна на “гласа”, изразен чрез местоимението “аз”. В случаи като този “аз” обозначава част от същността ни, дадена наша самоличност, която принадлежи на миналото или на бъдещето. В терминологията на Гофман цитиращият изпълнява ролята на “аниматор”, а цитираният (независимо дали говорещият цитира себе си, или някой друг) е фигура, и/или, евентуално, автор на изказването.

⁴ Материалите са на разположение при автора.

⁵ Щом студент и преподавател разговарят по учебна проблематика, това най-вероятно се случва в университетска аудитория (а не в ресторант) и в рамките на работния ден (и не в десет часа, вечерта), но това са мои предположения, тъй като аз не съм присъствала на записания разговор. Впрочем, ако за нуждите на разговора е било необходимо да бъде отразено къде точно се провежда той, то това щеше да бъде непременно направено.

⁶ Предвид морфологичните особености на двата езика, маркираността в местоименната употреба се отбелязва по различен начин. На английски маркирана употреба може да се изрази чрез липса или наличие на местоимение, като падежната форма (me, us), евентуално, също би изразявала степен на ангажираност. На български, тъй като глаголите също могат да изразяват категорията лице, употребата само на глагол, макар и спрегнат в съответното лице, в повечето случаи би могла да се счита за немаркирана. Също така различните падежни форми на местоименията биха могли да изразяват различни степени на лична отговорност. Понеже анализът тук се фокусира върху употребите, а не върху езика като система, не се ангажираме с прекалени обобщения като например „Личните окончания на глаголите в българския език са признак на немаркирана употреба”. В някои случаи, дори в повечето, би могло да бъде и така, но не винаги. Отново подчертавам, че

анализът на употреби не предполага правенето на изводи, които биха били валидни за езика като система.

⁷ С еднакви кожени костюми

⁸ Късо подстригани и с огромни мустаци като дворни метли

⁹ Мустаците им бяха толкова лъскави, направо разкошни

¹⁰ Хилене, хапливи подмятания. Ако се змислим, ще установим, че тези арогантни подмятания мъжете не отправят един към друг, а към подозиращата ги „аудитория“.

¹¹ Поне такава беше историята, която ми разказаха

¹² И разни там пиперливи подмятания от рода на това, че мустаците растат от спермата

¹³ Глаголите „поздрави“ и „позна“ са мои предложения. Добавих ги, за да улесня възприемането на примера.

¹⁴ А защо не „домилия ѝ“ да не е непряко пресъздадена реч? Възможно е Румяна наистина да е казала „Домилия ми като я видях“, зъболекарката да е усвоила думите ѝ и да ги е пресъздавала като свои.

¹⁵ Но ако чуем записа, специфичните шумове вероятно биха ни ориентирали.

ЛИТЕРАТУРА

Атанасова 2008: Атанасова, Св. Функции на личните местоимения в сигнализирането, изграждането и промяната на структурата на участие в разговора. // „*Проглас*“, № 1 и № 2, Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2008, 74–101, 90–110

Atanasova 2008: Atanasova, Sv. Funktsii na lichnite mestoimeniya v signaliziraneto, izgrazhdaneto i promyanata na strukturata na uchastie v razgovora. // „*Proglas*“, № 1 i №2, Veliko Turnovo: UI „Sv. Sv. Kiril i Metodii“, 74–101, 90–110

Атанасова 2011: Атанасова, Св. Личните местоимения в английския и българския – индексикални знаци за разкриване на изявите на личността в дискурса. // Цанков, К. (ред.) *Проблеми на социолингвистиката, кн. 10*, „*Езикът и социалният опит*“, София: ИК „Знак‘94“, 354–360

Atanasova 2011: Atanasova, Sv. Lichnite mestoimeniya v angliiskiya i bulgarskiya – indeksikalni znatsi za razkrivane na izyavite na lichnostta v diskursa. // Tsankov, K. (red.) *Problemi na sotsiolingvistikata, kn. 10*, „*Ezikat I socialniyat opit*“, Sofia: IK „Znak 94“, 354–360

Атанасова 2012: Атанасова, Св. *Личните местоимения в английския и в българския като социолингвистични променливи (индексикализация и*

дискурсни функции). ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, (непубликувана докторска дисертация)

Atanassova 2012: Atanasova, Sv. *Lichnite mestoimeniya angliiskiia i bulgarskiia kato sociolingvisticzni promenlivi (indeksikalizatsiia I diskursni funktsii)*. VТУ “Sv. Sv. Kiril i Metodii”, (nepublikovana doktorska disertatsiia)

Пачев 2006: Пачев А. *Езиковите общности в условията на европеизация и глобализация*. София: Сема РИШ, 2006.

Pachev 2006: Pachev A. *Ezikovite obshtnosti v usloviyata na evropeizatsiia I globalizatsiia*. Sofia: Sema RSH

Пачев 2007: Пачев А. Трансдисциплинарният подход като оптимален за построяване на социолингвистична теория. // “Български език”, № 4, 21–35

Pachev 2007: Pachev A. Transdistsiplinariyat podhod kato optimalen za postroyavane na sociolingvisticzna teoriya. // “Bulgarski ezik” № 4, 21–35

Цанков 2011: Цанков, К. (ред.) *Проблеми на социолингвистиката*, кн. 10, „Езикът и социалният опит“, София: ИК „Знак‘94“, 2011

Tsankov 2001: Tsankov, K. (red.) *Problemi na sotsiolingvistikata*, кн. 10, “Ezikat I socialniyat opit”, Sofia: IK “Znak 94”

Банфийлд 1993: Banfield, A. Where epistemology, style and grammar meet literary history: the development of represented speech and thought. // Lucy, J., ed. *Reflexive Language: Reported speech and metapragmatics*. Cambridge: CUP 1993, 339–365

Бритиш нешънъл корпъс 1995: *The British National Corpus*, OUP, 1995 (BNC).

Гофман 1981: Goffman E., *Forms of Talk*. // Taylor, Wetherell and Yales, 2001, *Discourse Theory and Practice: A Reader*. Sage Publications, 2001, 93 – 111.

Гъмперц 1982: Gumperz, J. *Discourse Strategies*. Cambridge, Cambridge University Press, 1982.

Гъмперц 1992: Gumperz, J. Contextualization and understanding. // Duranti, A., Goodwin, C., eds. *Rethinking context. Language as an interactive phenomenon*. Great Britain: Cambridge University Press, 1992/1993, 229–252

Гъмперц 1996: Gumperz J. The linguistic and cultural relativity of conversational inference. // Gumperz, J. and Levinson, S., eds. *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge University Press, 1999, 374–407

Гъмперц 2001: Gumperz, J. Interactional Sociolinguistics: A Personal Perspective. // Schiffrin D., Tannen, D., Hamilton, H., eds. *A Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell Publishing Ltd, 2001/2003, 215–228

Гъмперц и Левинсън 1996/1999: Gumperz, J. and Levinson, S., eds. *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge University Press, 1999.

Лабов 1972: Labov, W. *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972

Левинсън 1983: Levinson, S. *Pragmatics*. Cambridge: CUP, 1983

Луси 1993: Lucy, J., ed. *Reflexive Language: Reported speech and metapragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993

Мюлхойслер и Харе 1990: Muhlhausler, P., Harre, R. *Pronouns and people: the linguistic construction of social and personal identity*. Oxford: Basil Blackwell, 1990.

Остин 1962/1999: Austin, J. L. *How to do things with words*. OUP 1999

Фасолд 1990/1994: Fasold R. *Sociolinguistics of Language*. Blackwell, Oxford UK and Cambridge USA, 1994.

Хавиланд 1996: Haviland, J. *Projections, transpositions and relativity*. В Gumperz, J. and Levinson, S., eds. *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge University Press, 1996/1999, 271–324.

Хикман 1993: Hickman, M. The boundaries of reported speech in narrative discourse: some developmental aspects. // Lucy, J., ed. *Reflexive Language: Reported speech and metapragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993, 63–91.

Шифрин 1988: Schiffrin, D. *Discourse Markers (Studies in interactional sociolinguistics)*. Cambridge University Press, 1988.

Шифрин 1994/1997: Schiffrin, D. *Approaches to Discourse*. Blackwell, 1997.

Шифрин 2001: Schiffrin, D. *Discourse Markers: Language, Meaning and Context*. // Schiffrin D., Tannen, D., Hamilton, H., eds. *A Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell Publishing Ltd, 2001/2003, 54–76.

Шифрин и др. 2001: Schiffrin D., Tannen, D., Hamilton, H., eds. *A Handbook of Discourse Analysis*. Blackwell Publishing Ltd, 2001/2003.